

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ

Dr. Papadaki Christina

Post doc researcher - University of the Aegean,
Department of Mediterranean Studies - Hellenic Ministry of Justice (Greece)
papadakichristina@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο επικεντρώνεται σε μια μικρή ομάδα μινωικών ενεπίγραφων κοσμημάτων, υποστηρίζοντας ότι το γραπτό μήνυμα που αυτά φέρουν, και εξακολουθεί να μας είναι άγνωστο, ίσως σχετίζεται με την αποτροπαϊκή και φυλακτήρια λειτουργία τους.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: μαγεία, ενεπίγραφα μινωικά κοσμήματα.

THOUGHTS ON THE APOTROPAIC USE OF THE INSCRIBED MINOAN JEWELLERY

ABSTRACT

The article focuses on a small group of Minoan inscribed jewellery, examining the hypothesis that the written message they carry, and which is still unknown to us, reinforces their possible apotropaic function.

KEYWORDS: magic, inscribed Minoan jewellery, apotropaic jewellery.

REFLEXIONES SOBRE LA FUNCIÓN APOTROPAICA DE LA JOYERÍA MINOICA CON INSCRIPCIONES

RESUMEN

El artículo se centra en un pequeño grupo de joyería minoica con inscripciones, examinando la hipótesis de que el mensaje escrito que portan –y aún desconocido para nosotros– pueda estar relacionado con su función apotropaica y de salvaguarda o protección.

PALABRAS CLAVE: magia, joyería minoica con inscripciones, joyería apotropaica.

Ναι, η γραφή είναι μαγική γιατί υπάρχουν ακόμα και τώρα κοινωνίες στην Αφρική και την Ασία που πιστεύουν στις μαγικές και προστατευτικές ιδιότητες της γραφής. Υπάρχει ένας πολιτισμικός χώρος που συντηρεί την γραφή με τον σεβασμό και την ιερότητα που είχε κάποτε [...] Τα γραμμένα φυλακτά, τυλιγμένα μέσα σε ένα κομμάτι δέρμα, της Δυτικής Αφρικής, τα Αιθιοπικά μαγικά ειλητάρια με τις προσευχές, ή ακόμα νωρίτερα οι ελληνικοί μαγικοί πάπυροι της Αλεξάνδρειας και οι ακόμα αρχαιότερες μαγικές κούπες της Παλαιστίνης, όλες αυτές οι γραπτές παρακλήσεις, επιλήσεις, ευχαριστίες γίνονται, με μόνη την βαθειά πίστη ότι η γραφή - ο λόγος, προστατεύει. Στις σύγχρονες κοινωνίες μας ο λόγος, η γραφή, λειτουργούν διαφορετικά.¹

Η απαρχή της κατασκευής κοσμημάτων, προπάντων ψήφων και περιάπτων, είναι συνυφασμένη με τις πρώτες απόπειρες τρισδιάστατης αποτύπωσης και απόδοσης μίας σειράς από συνήθη στο φυσικό περιβάλλον, και γι' αυτό οικεία στο ανθρώπινο μάτι, γεωμετρικά σχήματα: οι σφαίρες, οι κύλινδροι, οι δίσκοι, οι κώνοι, κάποτε από (ημι)πολύτιμες πρώτες ύλες, συνθέτουν, ήδη σε πολύ πρώιμες εποχές, ένα αρχετυπικό «λεξιλόγιο» βασικών σχημάτων και συμβόλων, το οποίο ο προϊστορικός άνθρωπος δεν φαίνεται να επεξεργάστηκε, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, για πρακτικούς λόγους (Cauvin, 2004: 155). Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία «γλώσσα» γεωμετρικών σχημάτων που ταυτίζεται με συμμετρίες που υπάρχουν σε αφθονία στη φύση (άστρα, άνθη, φυτά, ορυκτά, όστρεα) και την συναντούμε ευθύς εξαρχής σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, ανεξάρτητα από τις εικονιστικές βλέψεις και το εικαστικό αποτέλεσμα, ως μία σειρά από *imago mundi* που (μετα)φέρουν ένα πλήθος άγνωστων σε εμάς κοσμολογιών συμβολισμών και μηνυμάτων (Cauvin, 2004: 155).

Καταρχάς, είναι δεδομένο ότι, τα κοσμήματα αναδεικνύουν πρωτίστως το σωματικό κάλλος ενώ θεωρείται ότι σηματοδοτούν την κοινωνική θέση και το κύρος του κατόχου τους όχι μόνο στη ζωή αλλά και στον θάνατο (Verduci - Davis, 2015). Παράλληλα, τα κοσμήματα λόγω της άμεσης επαφής τους με το σώμα, λειτουργούν συχνά και ως φυλακτά, εξυπηρετώντας την ψυχολογική και συναισθηματική ανάγκη του ατόμου για προστασία από το κακό (Ψαρολογάκη, 2010: 97). Σε αυτήν την κατηγορία, θεωρείται ότι εντάσσονται προπάντων τα ενεπίγραφα κοσμήματα που οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ως προς το ότι έχουν αποτροπιακό χαρακτήρα. Τα κοσμήματα αυτά, όπως, για παράδειγμα, το ρωμαϊκό δακτυλίδι στο Βρετανικό Μουσείο με την επιγραφή: *ΕΥΤΥΧ(Ε)Ι Ο ΦΟΡΩΝ*, υπάρχουν βεβαίως σε όλες τις εποχές και απαντούν μέχρι τις μέρες μας, διαγράφοντας μία εκπληκτική πορεία στον χρόνο (Κριτζάς, 1997: 76). Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται σε μία μικρή ομάδα μινωικών ενεπίγραφων κοσμημάτων, εξετάζοντάς τα μέσα από την (προ)οπτική της πιθανής αποτροπιακής τους χρήσης, παρά το γεγονός ότι τα γραπτά κείμενά τους αποδίδονται σε γραφή που δεν έχει ακόμη αποικρυπτογραφηθεί.

¹ Απόσπασμα από συνέντευξη της Ειρήνης Γιόνου στην Ερριέττα Μπεϊκού, στις 19-3-2018, <https://www.culturenow.gr/eirini-gkonoy-h-mageia-kai-oi-therapeytikes-idiotites-tis-grafis>.

Χρυσό δακτυλίδι από το Μαυρόσπηλιο, [GORILA KN Zf 13](https://thingsthattalk.net/nl/t/ttt:TQfYGq/m/directionality-and-readability), p. 152.
<https://thingsthattalk.net/nl/t/ttt:TQfYGq/m/directionality-and-readability>.

Το πιο χαρακτηριστικό κόσμημα της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι το χρυσό δακτυλίδι με μικρό συμπαγή κρύο και ωσειδή συμπαγή σφενδόνη, με επιγραφή Γραμμικής Γραφής Α, από τον θαλαμοειδή *Τάφο ΙΧ* στο Μαυρόσπηλιο Κνωσού (Forsdyke, 1926-1927: 264-269, Godart - Olivier, 1982: 152-153, Platon - Pini, 1984: no 38, Verduci - Davis, 2015: 53-54).² Προφανώς, αποτελούσε κτέρισμα κάποιου ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι ταφής που είχε πραγματοποιηθεί στον Θάλαμο Ε του συγκεκριμένου ταφικού μνημείου (Μπάνου, 2000: 189). Η σπειροειδής, από την περιφέρεια προς το κέντρο, επιγραφή του συνίσταται σε δεκαεννέα (19) συλλαβογράμματα, δίχως διαχωριστικά κάθετα γραμμίδια ανάμεσα στις λέξεις, γεγονός που οπωσδήποτε δεν οφείλεται στην αβλεψία του χαρακτήρα ή στο μικρό μέγεθος της σφενδόνης (Μπουλώτης, 1986: 13). Θεωρείται, μάλιστα, πιθανό ότι, τα διαχωριστικά σημεία παραλείφθηκαν σκόπιμα είτε για να δοθεί έμφαση στην επιγραφή, προσδίδοντας της ακόμη πιο σύνθετο χαρακτήρα, είτε επειδή η τοποθέτησή τους κρίθηκε περιττή, ειδικά στην περίπτωση μίας και μόνης μαγικής ρήσης με αποτροπαϊκό χαρακτήρα (Μπουλώτης, 1986: 13). Επιπλέον, τη φυλακτήρια λειτουργία και αποτροπαϊκή διάσταση του δακτυλιδιού υποδηλώνει το γεγονός ότι η επιγραφή του είναι αναγνώσιμη πάνω στη σφενδόνη αλλά όχι και στο αποτύπωμά της, πράγμα που σημαίνει ότι το κόσμημα δεν ήταν, πρωταρχικά τουλάχιστον, σφραγιστικό (Μπουλώτης, 1986: 13).

Επισημαίνεται προπάντων η διάταξη της επιγραφής, που, μολονότι υποβάλλεται από το κυκλικό σχήμα της σφενδόνης, υποβοηθείται και ενισχύεται περαιτέρω

² Ο συγκεκριμένος τάφος περιείχε πολλαπλές ταφές σε θαλάμους.

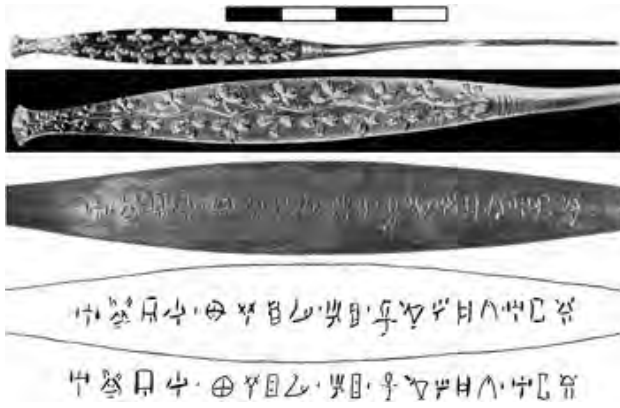
Χρυσό δακτυλίδι από το Μαυρόσπηλιο και ενεπίγραφο κύπελλο από το Υπόγειο Μονολιθικών Πεσσών στην Κνωσό.

<https://brewminate.com/materiality-of-minoan-writing-modes-of-display-and-perception/>.

από τη χάραξη μίας γραμμής - οδηγού σε σχήμα σπείρας, μοτίβο ιδιαίτερος αγαπητό στους πολιτισμούς του προϊστορικού Αιγαίου με πιθανό μαγικό συμβολισμό (Μπουλώτης, 1986: 13). Υπενθυμίζεται ότι, εκτός από τον πολυσυζητημένο Δίσκο της Φαιστού, επιγραφές σε σπειροειδή διάταξη, και μάλιστα με μαύρο μελάνι (σέπια), φέρουν δύο πήλινα κύπελλα από το Υπόγειο των Μονολιθικών Πεσσών της Κνωσού (Evans, 1921: 588, εικ. 431, 613-616, Πλάτων, 1954: 439, Μπάνου, 2000: 196) καθώς και δύο πήλινα μικρογραφικά αγγεία από το σπήλαιο της Ειλειθυίας στην Ίνατο (Perna, 2011: 42-43). Μάλιστα, η τεχνική απόδοσης των τελευταίων είναι αρκετά πρόχειρη σε σχέση με το μέγεθος των σημείων και τον περιορισμένο διαθέσιμο χώρο των αγγείων (Perna, 2011: 43). Η καλύτερα σωζόμενη από τις επιγραφές της Ίνατου συνίσταται σε δύο μόλις σημεία ενώ δεξιά της σπείρας διακρίνονται τέσσερα παραπληρωματικά χαραγμάτα που δεν έχουν σχέση με σημεία γραφής, ωστόσο, υποδηλώνουν την εμμονή στην προσπάθεια χάραξης της σπείρας. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι, η ομάδα των σημείων της συγκεκριμένης επιγραφής είναι, με τα μέχρι στιγμής γνωστά δεδομένα, μοναδική και δεν απαντά ούτε ως ακολουθία στο εσωτερικό λέξεων του corpus της Γραμμικής Γραφής Α (Perna, 2011: 43). Σύμφωνα με τον Perna, ο σκοπός της πρέπει να συσχετιστεί με τα δύο «μαγικά» λεγόμενα πήλινα κύπελλα από το Υπόγειο των Μονολιθικών Πεσσών της Κνωσού ενώ κλειδί για τη σημασία της, πιθανότατα, δεν αποτελεί τόσο το, ούτως ή άλλως συνοπτικό, κείμενό της όσο ο συσχετισμός της με την σπείρα (Perna, 2011: 42-43).

Ίσως, τελικά, η πιο πειστική εξήγηση της ύπαρξης επιγραφών Γραμμικής Γραφής Α σε μία πλειάδα ευτελών πήλινων μινωικών αγγείων, να βρίσκεται στο σύστημα των μαγικών δοξασιών της εποχής, εάν υποθέσουμε ότι οι επιγραφές ήταν επιφορτισμένες με το να μεταδώσουν, τόσο σε αυτά όσο και στο περιεχόμενό τους, ιδιότητες που προορίζονταν να εξορκίσουν τις κακοπροαίρετες δυνάμεις, «φυλακίζοντάς» τις, προπάντων, μέσα από την διαδεδομένη, κατά τους μινωικούς χρόνους, πρακτική της

Αργυρή ενεπίγραφη περόνη από τον Πλάτανο (Verduci - Davis, 2015).

ανάστροφης τοποθέτησής τους (Μπουλώτης, 1986: 12). Μακρινά παράλληλά τους είναι τα λεγόμενα «κτύπελλα εξορισμών» που απαντούν σε πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής (Naveh - Shaked, 1998, Hunter, 1998) καθώς και οι έως σήμερα αναγραφόμενες, στο εσωτερικό κυπέλλων, σούρες από το κοράνι (Μπουλώτης, 1986: 12).

Παρά το γεγονός ότι οι ερμηνείες των κειμένων σε σπειροειδή διάταξη, μεταξύ των οποίων και αυτού στο χρυσό δακτυλίδι από το Μαυρόσπηλιο Κνωσού, παραμένουν στη σφαίρα της υπόθεσης, οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ως προς το ότι μάλλον αφορούν σε μαγικές ρήσεις αποτροπαϊκού χαρακτήρα και ως τέτοιες σχολιάζονται εδώ (Μπάνου, 2000: 189).

Έπειτα από τη σύντομη αυτή παρένθεση, επιστρέφουμε στον σχολιασμό των ενεπίγραφων μινωικών κοσμημάτων με την αργυρή περόνη από τον *Τάφο IX b* επίσης στο Μαυρόσπηλιο Κνωσού. Διευκρινίζεται ότι, η συγκεκριμένη περόνη, όπως και το ενεπίγραφο δακτυλίδι που σχολιάστηκε παραπάνω, προέρχονται από δύο διαφορετικούς θαλάμους του ίδιου ταφικού μνημείου (Verduci - Davis, 2015: 54). Η περόνη χρονολογείται στην ΥΜ ΙΑ περίοδο (Alexiou - Brice, 1972: 113, 116 και 1976: 19) και συνίσταται σε ένα στέλεχος ωσειδούς διατομής, μέγιστου σωζόμενου μήκους 0,16 μ., με αγκιστροειδή απόληξη (Forsdyke, 1926-27: 267, fig. 38, Verduci - Davis, 2015: 54). Είναι διακοσμημένη με ανάγλυφα άνθη κρόκου στη μία πλευρά ενώ στην άλλη φέρει αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή Γραμμικής Γραφής Α, που περιλαμβάνει περίπου σαράντα (40) σημεία, καθιστώντας την, μέχρι στιγμής, ως μία από τις μεγαλύτερες του είδους (Verduci - Davis, 2015: 54). Σύμφωνα με τους ειδικούς, τα συνευρήματα υποδηλώνουν την υψηλή κοινωνική θέση του κατόχου, που ταυτίζεται με μία ώριμης ηλικίας γυναίκα (Day, 2011: 336-379).

Δύο παρόμοιοι τύπου αργυρές ενεπίγραφες περόνες της Νεοανακτορικής περιόδου συλλέχθηκαν, αντίστοιχα, κατά την ανασκαφή του Θολωτού Τάφου Β στο Φουρνί Αρχανών (Σακελλαράκης - Σακελλαράκη, 1997: 169-179, 332-333, εικ. 296, Olivier, 2010: 189, Verduci - Davis, 2015: 55) και του Θολωτού Τάφου Α στον Πλάτανο

Αργυρή ενεπίγραφη περόνη από το Μαυρόσπηλιο (Verduci - Davis, 2015).

Μεσαράς (Xanthoudides, 1924: 109-110, Alexiou - Brice, 1976: 20, Verduci - Davis, 2015: 55-56). Η επιγραφή της περόνης από τις Αρχάνες συνίσταται σε εννέα (9) μόλις σημεία, αποτελώντας το συντομότερο, μέχρι στιγμής, κείμενο σε ενεπίγραφο κόσμημα (Verduci - Davis, 2015: 55) ενώ στην περόνη από τον Πλάτανο διατηρούνται είκοσι τρία (23) σημεία (Verduci - Davis, 2015: 57).

Τα παραπάνω πολύτιμα αντικείμενα επίδειξης και γοήτρου συνόδευαν, τόσο στη ζωή όσο και στο μεταθανάτιο ταξίδι, τους κατόχους τους, που, όπως αναφέρθηκε ήδη, θεωρείται ότι ήταν ενήλικες γυναίκες της ανώτερης κοινωνικής τάξεως (Verduci - Davis, 2015), όχι μονάχα ως πολύτιμα κτερίσματα, ενδεικτικά της κοινωνικής τους ταυτότητας, αλλά και ως φυλακτά με συγκεκριμένες ιδιότητες, τις οποίες φαίνεται να αποκοτούσαν κυρίως με τις φερόμενες επιγραφές (Μπουλώτης, 1986: 13, Verduci - Davis, 2015: 58-66 και σημ. 45-46). Ειδικότερα, η αναφορά στην περόνη από τον Πλάτανο, στη λεγόμενη JA-SA-SA-RA, κοινό στοιχείο της υποτιθέμενης σπονδικής ρήσης σε τράπεζες προσφορών και σε διάφορα πήλινα και λίθινα τελετουργικά αντικείμενα από οικίες και ιερά, δεν είναι τυχαία (Muhly, 1981, Flouda, 2013, Φλούδα, 2015: 78-79). Στα παραπάνω πρέπει να συνυπολογίσουμε την ανθεκτικότητα, τη λάμψη και όλες τις φυσικές ιδιότητες του μετάλλου από το οποίο έχουν κατασκευαστεί τα κοσμήματα αυτά, και που, ενδεχομένως, εθεωρείτο ότι ενίσχυαν περαιτέρω την αναγραφόμενη ρήση καθώς και την απωσικάκη δράση τους.

Η παραπάνω ερμηνεία εγείρει, μεταξύ άλλων, το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στη μαγεία και τη γραφή, την καταγωγή της οποίας οι πολιτισμοί της Ανατολικής Μεσογείου ανήγαν στους θεούς (Hood, 1987, 2002). Παράλληλα, συνδέεται με το ζήτημα των *voes magicae* που εκφωνούνταν στη διάρκεια μιας μαγικής τελετής (Kropp, 2005), δεδομένου ότι η φόρμουλα της τελετουργικής επικοινωνίας δε διαφέρει από αυτήν των υπολοίπων μορφών επικοινωνίας, καθώς περιλαμβάνει αποστολέα, αποδέκτη και μήνυμα, με μόνη, ίσως, διαφορά το γεγονός ότι το τελευταίο αποσκοπεί στο να επηρεάσει το μέλλον προς όφελος του αποστολέα (Graf, 2004: 249, 251, Boulotis, 2008: 75-76). Σε κάθε περίπτωση, η γραφή αποσκοπεί πρωτίστως στο να διαιωνίσει

Πήλινο ενεπίγραφο ειδώλιο λατρευτή από την Τύλισο (1600-1450 π.Χ.)
(Μανδαλάκη - Ρεθεμιωτάκης, 2015: 78).

με ασφάλεια τη μοναδικότητα της δέησης (Graf, 2004: 153), ενώ δεν αποκλείεται, καθώς αυτή γράφεται, να είναι απαραίτητο και να απαγγέλλεται, πριν από την οριστική και αμετάκλητη απόθεσή της, συνήθως, σε τάφο (Graf, 2004: 153 και σημ. 43). Αποθέτοντας ένα ενεπίγραφο, πολύτιμο και προσωπικό, αντικείμενο σε μια κλειστή, μη προσβάσιμη, δομή, όπως ένα ταφικό μνημείο ή ένας ιερός αποθέτης, ουσιαστικά το διαρκές και μη ανακτήσιμο κείμενό του κατευθύνεται με ασφάλεια και αμεσότητα στον παραλήπτη, που δεν είναι άλλος από τις χθόνιες δυνάμεις που κατοικούν στα βάθη της γης (Graf, 2004: 153). Η καταγραφή και απόθεση μιας (προσ)ευχής στοχεύει στην αδιάλειπτη επανάληψη της απαγγελίας της, ώστε να καταστεί βέβαιη η παραλαβή του μηνύματος, με τον νεκρό να μετατρέπεται σε ένα είδος αγγελιαφόρου. Το γεγονός αυτό εξηγεί γιατί μεγάλος αριθμός ταφών των ιστορικών χρόνων περιείχε καταδέσμοις, δίχως, βέβαια, να εντοπίζονται όλοι στους τάφους που προτιμούν οι μάγοι, δηλαδή αυτούς των άωρων και βιαιοθάντων νεκρών, οι οποίοι, υποτίθεται, μπορούσαν, λόγω της λαχτάρας για τη ζωή που έχασαν, να παρασυρθούν με μεγαλύτερη προθυμία σε κακόβουλες ενέργειες κατά των ζωντανών (Graf, 2004: 153 και σημ. 45).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά στον Απουλήιο, ο οποίος ανατρέπει σε διαδεδομένες αντιλήψεις της εποχής του, για να σκιαγραφήσει την εικόνα ενός μάγου, παραθέτοντας μία σειρά από συμπεριφορές, χαρακτηριστικότερη από τις οποίες είναι η αναγραφή κάποιας ευχής στον μηρό ενός αγάλματος (Graf, 2004: 94 και σημ. 57). Δεν πρόκειται, φυσικά, για αναθηματικές επιγραφές, όπως αυτές στους μηρούς των αρχαϊκών κούρων, αλλά για έναν τρόπο άμεσης και απόκρυφης επικοινωνίας με τη θεότητα που θεωρείτο ότι εγκατοικεί στο άγαλμα (Graf, 2004: 95). Σύμφωνα, επίσης, με τον Λουκιανό, οι πιστοί συνήθιζαν να επικολλούν στα αγάλματα των ηρώων ιατρών, πινακίδια με το κείμενο μιας προσευχής ή και νομίματα ως αμοιβή για τη θεραπεία που δέχτηκαν (Graf, 2004: 95 και σημ. 61). Τα παραπάνω θα μπορούσαν να αποτελούν υποθέσεις, ιδέες και σκέψεις για τον εμπλουτισμό του πλαισίου ερμηνείας

των ενεπίγραφων μινωικών αντικειμένων γενικά, μεταξύ των οποίων και πήλινων ειδωλίων, όπως ο «λατρευτής» από την Τύλισο.

Δεν αποκλείεται, επομένως, τα κοσμήματα γενικά και προπάντων τα ενεπίγραφα από αυτά, φτιαγμένα από διάφορες (ημι)πολύτιμες πρώτες ύλες, όπως μέταλλα, εγχώριους και εισηγμένους λίθους, φαγεντιανή, οστό ή και όστρεο, που στόλιζαν στη ζωή και στον θάνατο άνδρες και γυναίκες, και ακόμη θεότητες και ιερά, να αντανακλούν μία διαθλασμένη όψη μαγείας (Παναγιωτάκη, 2000: 93-94). Καθώς αποτυπώνουν ζωτικά στοιχεία του φυσικού κόσμου, είναι επιφορτισμένα με ένα πλήθος συμβολισμών, που περιστρέφονται γύρω από το τρίπτυχο γονιμότητα – (ανα)γέννηση – ευτυχία, προφανώς, επειδή ζητούμενο δεν ήταν μονάχα το κάλλος και η επίδειξη ή ανάδειξη του, αλλά και η προσέλκυση, διαφύλαξη και ενίσχυση των παραπάνω θετικών για τη ζωή πράξεων (Παναγιωτάκη, 2000: 93-94). Η επαναλαμβανόμενη και σχεδόν τυποποιημένη χρήση τέτοιων κοσμημάτων στον καλλωπισμό του σώματος υποκρύπτει τουλάχιστον μία συναισθηματική ανάγκη και φόρτιση που εκπορεύεται από κάποιον, όχι τόσο άγνωστο σε εμάς, ψυχολογικό υπόβαθρο, που σχετίζεται με την προσπάθεια επικοινωνίας και συμπάθειας με τις φυσικές και κυρίως με τις μεταφυσικές δυνάμεις του κόσμου καθώς και τους κύριους μηχανισμούς της ζωής: την ευρωστία, τη γονιμότητα, τον θάνατο και την έστω περιοδική αναγέννηση.

RECIBIDO: octubre 2022; ACEPTADO: febrero 2023.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALEXIOU, S. - BRICE, W. C. (1972): «A silver pin from Mavro Spelio with an inscription in Linear A: Her. Mus. 540», *Kadmos* 11: 113-124.
- BOULOTIS, C. (2008): «The art of Cretan – Writing», in M. ANDREADAKI-VLAZAKI - G. RETHEMIOΤAKIS - N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (eds.), *From the Land of the Labyrinth: Minoan Crete, 3000-1100 BC. Essays*, Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), New York, 67-78.
- CAUVIN, J. (2004): *Γέννηση των θεοτήτων, γέννηση της γεωργίας. Η επανάσταση των συμβόλων στην Νεολιθική εποχή*, Μετάφραση Σοφία ΠΡΕΒΕ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- DAY, P. (2011): «Crocuses in context: a diachronic survey of the crocus motif in the Aegean Bronze Age», *Hesperia* 80: 337-379.
- EVANS, A. J. (1921): *The palace of Minos at Knossos*, 1, Macmillan, London.
- FITTON, L. (2000): «Κύπελλα και σκαραβαίον», στο Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ - Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ - Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Κρήτη – Αθήναις. Πολιτισμικοί δεσμοί τριών χιλιετιών*, Ηράκλειο, 195.
- FLOUDA, G. (2013): «Materiality of Minoan writing: modes of display and perception», in K. E. PIQUETTE - R. D. WHITEHOUSE (eds), *Writing as material practice: substance, surface and medium*, London Ubiquity Press, 143-174.
- FORSDYKE, E. J. (1926-1927): «The Mavro Spelio cemetery at Knossos», *BSA* 28: 243-296.
- GODART, L. - OLIVIER, J. P. (1982): *Recueil des inscriptions en linéaire A, vol. 4: Autres documents* (Études Crétoises 21.4), Paris.
- GRAF, F. (2004): *Η Μαγεία στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα*, Α. ΧΑΝΙΩΤΗΣ (επιμέλεια), Γ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ (μετάφραση), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- HOOD, S. (1987): «Mason's marks in the palaces», in R. HÄGG - N. MARINATOS (eds.), *The Function of the Minoan Palaces*, Stockholm, 205-212.
- HOOD, S. (2002): «Minoan "Mason's" Marks», *Cretan Studies* 7: 97-110.
- HUNTER, E. C. D. (1998): «Who are the demons? The iconography of incantation bowls», *Studi Epigrafici e Linguistici sul Vicino Oriente Antico* 15: 95-115.
- ΚΡΙΤΖΑΣ, Χ. (1997): «Ευτυχία Καλή. Στοιχεία για τα ευετηριακά έθιμα των αρχαίων», *Αρχαιολογία και τέχνες* 65: 74-80.
- KROPP, A. (2005): «How does magical language work? The spells and formulae of the Latin Defixionem Tabellae», in M. SIMON - R. L. GORDON (eds.), *Magical Practice in the Latin West*, Brill, Leiden, 357-380.
- ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ, Στ. - ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, Γ. (επιμ.) (2015): *Μινωικός Κόσμος*, Ηράκλειο.
- ΜΠΑΝΟΥ, Ε. (2000): «Ενεπίγραφα κύπελλα», στο Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ - Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ - Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Κρήτη – Αθήναις*, Ηράκλειο, 196.
- ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ, Χρ. (1986): «Στοιχεία μαγείας στη μινωική Κρήτη», *Αρχαιολογία* 20 (Αύγουστος): 8-15.
- MUHLY, P. (1981): *Minoan Libation Tables* [Ph.D. dissertation], Bryn Mawr College.
- ΝΑΒΕΗ, J. - SHAKED, Sh. (1998): *Amulets and magic bowls. Aramaic incantation of Late Antiquity*, Jerusalem - Leiden.
- OLIVIER, J. P. (2010): «Rapport 1996-2000 sur les textes en écriture Hiéroglyphique Crétoise en Linéaire A et en Linéaire B», *Pasiphae* 3: 187-197.
- OLIVIER, J. P. - GODART, L. - LAFFINEUR, R. (1981): «Une épingle Minoenne en or avec inscription en Linéaire A», *BCH* 105: 3-25.

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ, Μ. (2000): «Φαγεντιανή, κοσμήματα και πολυτελή αντικείμενα», στο Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ - Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ - Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Κρήτη – Αίγυπτος*, Ηράκλειο, 93-96.
- PERNA, M. (2011): «Επιγραφή Γραμμικής Γραφής Α' από το σπήλαιο της Ειλειθυίας στην Ίνατο INA Zb1», στο Α. ΚΑΝΤΑ - Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ (επιμ.) *Ελευθία Χαριστήμον. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο, 42-43.
- ΠΛΑΤΩΝ, Ν. (1954): «Τα μινωικά οικιακά ιερά», *Κρητικά Χρονικά* 8: 428-483.
- PLATON, N. - PINI, I. (eds.) (1984): *Iraklion Archäologisches Museum, 3: Die Siegel der Neupalastzeit* (CMS II.3), Berlin.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Γ. - ΣΛΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, Ε. (1997): *Αρχάνες: Μια νέα ματιά στη μυνωική Κρήτη*, Αθήνα.
- ΦΛΟΥΔΑ, Γ. (2015): «Η επινόηση της γραφής και της σφράγισης», στο Στ. ΜΑΝΔΑΛΛΑΚΗ - Γ. ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), *Μινωικός Κόσμος*, Ηράκλειο, 63-94.
- VERDUCI, J. - DAVIS, B. (2015): «Adornment, ritual and identity: inscribed Minoan Jewellery», *BSA* 110 (1): 51-70.
- ΧΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, St. (1924): *The vaulted tombs of Messara*, London.
- ΨΑΡΟΛΟΓΑΚΗ, Ν. (2010): «Η μαγεία της αρχαιολογίας και η αρχαιολογία της μαγείας. Αντικείμενα μαγικού χαρακτήρα με χριστιανικό περιβλημά», στο Χ. ΜΕΡΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Βάσκανος οφθαλμός. Σύμβολα μαγείας από ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές*, Αθήνα, 87-100.

